

Problema identitatii la Aristotel

Problema identității la Aristotel

Gheorghe Ștefanov

ABSTRACT:

This paper is intended to provide a short analysis of the consistency between the definition of the identity and the use of the concept in some Aristotelian works (Metaphysics, Physics, Organon). It is shown that this kind of proceeding may reveal new interesting things about Aristotle's conception. Some local interpretations are proposed just in order to illustrate how the concept of identity, as defined by Aristotle himself, works in completely different topics (logical and ontological as well) whose treatment can be easily understood this way. In the end of the paper, an alternative manner of giving an account of Aristotle's conception about identity is suggested.

Scopul principal al acestui text este de a cerceta coerența analizei identității, făcută de Aristotel, cu folosirea conceptului de identitate, așa cum apare în unele din lucrările sale.

Deși nu putem vorbi cu adevărat despre o "problemă" a identității care să apară la Aristotel, să fie pusă ca atare și apoi tratată în mod sistematic, printr-un efort de rezolvare orientat discursiv, putem totuși să detectăm o serie de locuri din opera aristotelică în care, chiar și în trecut, diferitele laturi ale acestei probleme ni se înfățișează. Vom cerceta aceste locuri deosebind, după cum am spus, între acelea în care identitatea este definită și cele în care ea este folosită în scopuri argumentative.

În primul caz, va trebui din nou să căutăm să distingem, dacă va fi posibil, între încercările de analiză a conceptului de identitate și încercările de formulare a unui principiu al identității. În ce privește conceptul de identitate, acesta poate fi analizat în genere, sau cu privire la diferite variante locale ale sale, cum ar fi identitatea persoanelor sau a obiectelor. Pentru aceasta trebuie să ținem cont de o distincție subadiacentă, anume cea între identitatea logică și cea ontologică. În fine, pentru aceste distincții vom cerceta de această dată în locurile operei aristotelice unde identitatea este folosită ca atare, dacă ele se reflectă în mod adecvat.

O asemenea cercetare, dacă ar fi făcută numai din această perspectivă, ar putea fi totuși sortită eșecului, fapt ce nu ar dovedi lipsa de coerență a lui Aristotel, ci ineficacitatea modelului de reconstrucție propus. De aceea, ea trebuie să fie dublată de o analiză a modului cum distincțiile aristotelice autentice referitoare la identitate se reflectă în opera sa.

1

Pentru definirea conceptului de identitate la Aristotel vom porni de la un fragment dintr-una dintre cele mai vechi cărți ale sale, *Topica*:

Dar înainte de toate trebuie definit identicul, anume, câte sensuri are. Identicul, luat în genere, ar părea de trei feluri. Căci obișnuim să numim ceva identic fie ca număr, fie ca specie, fie ca gen. După număr, ceea ce are mai multe nume, dar este un singur lucru, de exemplu, 'haină' și 'manta'. După specie, mai multe lucruri nediferite sub o specie, precum omul este identic omului și calul, calului; deci se numesc identice cele ce sunt identice sub raport specific, atâtea câte sunt sub aceeași specie. În mod asemănător și după gen [le numim] identice, atâtea câte sunt sub același gen, de exemplu calul este identic omului. [1]

Observăm ca Aristotel nu ne oferă aici o definiție a identității potrivit felului în care înțelege el însuși

Problema identitatii la Aristotel

definiția. Mai degrabă, sub pretenția că deosebește toate cazurile în care se poate spune despre două lucruri că sunt identice, el ne oferă o caracterizare a identității în termeni de condiții necesare și suficiente, o caracterizare de tipul:

A este (numit) identic cu B dacă:

fie

1) A și B sunt ambele nume pentru X și X este un singur obiect;

fie

2) A numește pe X și B numește pe Y și există S astfel încât 'toți A sunt S' este adevărat dacă 'toți B sunt S' este adevărat;

fie

3) A numește pe X și B numește pe Y și există G astfel încât 'toți A sunt G' este adevărat dacă 'toți B sunt G' este adevărat;

(putem distinge între specie (S) și gen (G) astfel: ceva (T) este S ddacă pentru A astfel încât 'toți A sunt S' există un G astfel încât 'toți A sunt G' și există un B astfel încât 'nici un B nu este S' dar 'toți B sunt G'; T este G ddacă pentru A astfel încât 'toți A sunt G' există un B astfel încât dacă 'toți B sunt G' atunci 'toți B sunt A')

Primul caz, cel al identității numerice, va fi caracterizat în continuare de Aristotel astfel:

În principal, se înțelege că identicul pare spus despre orice ca un număr. Dar și acesta se atribuie de obicei în mai multe feluri. În primul și cel mai propriu, când identitatea e dată printr-un nume sau o definiție; după cum 'haină' e identic cu 'manta', și 'ființă care merge pe două picioare' cu 'om'. În al doilea, când e dată printr-un propriu, așa cum 'capabil de știință' e identic cu 'om', iar 'cel purtat în mod natural în sus' cu 'foc'. În al treilea, când identitatea este exprimată printr-un accident; precum, de exemplu, 'cel care e așezat' sau 'cel care cântă' e identificat cu 'Socrate'. În toate aceste feluri se urmărește să se marcheze unitatea numerică.[2]

Identitatea numerică este la rândul ei, deci, de trei feluri. Primul caz este exemplificat prin termeni sinonimi (în sensul modern, nu cel aristotelic), al doilea și al treilea sunt cazuri în care apar descripții. Această din urmă analiză ne întărește ideea că identitatea este cercetată deocamdată la nivel logico-lingvistic. De altfel, și pentru cazurile în care aveam identitate după o specie sau un gen, este greu de crezut că Aristotel afirma identitatea la nivelul lucrurilor, și nu al termenilor.

Vom rezuma deci, referitor la tipurile logice de identitate deosebite de Aristotel, că putem avea o identitate numerică, specifică sau generică, iar identitatea numerică, la rândul ei, poate fi dată prin definiție sau nume, printr-un propriu, sau printr-un accident. Acestor tipuri de identitate li se adaugă altele, de această dată obținute printr-o considerare a identității mai degrabă la nivelul ontologic decât la cel logic. Astfel, în *Metafizica*, Aristotel scrie:

Identitatea are mai multe înțelesuri. Un prim sens e acela de identitate numerică, în care o luăm uneori și după care o și numim astfel[3]. În al doilea sens se ia când există unitate atât în definiție, cât și în număr; de pildă: tu ești identic cu tine însuși prin formă și materie. Al treilea sens se întâlnește când există unitatea definiției substanței prime: de pildă, liniile drepte egale sunt identice, și tot așa e cazul cu patrulaterale egale și cu unghiurile egale. E adevărat că aici avem de a face cu o pluralitate de obiecte, dar, în astfel de cazuri, egalitatea constituie o unitate.[4]

Pentru a înțelege mai bine diferența dintre primul sens în care, de astă dată un lucru, poate fi identic, și cel de-al doilea sens, trebuie să avem în vedere că pentru Aristotel substratul numărului este materia, în timp ce definiția, propriul sau accidentul țin de forma lucrului. Din acest punct de vedere, al doilea sens al identității pus în vedere aici este echivalent cu cel al identității "ipse" așa cum era înțeleasă de medievali, reprezentând identitatea (atât formală, cât și materială) unui lucru cu el însuși, în timp ce cel al treilea, care este un caz al identității cu diferență numerică, este reprezentat în mod tradițional în gândirea medievală prin identitatea "idem". Dacă interpretăm aceste posibilități cu ajutorul termenilor de formă și materie în accepția ontologică a acestora, identitatea poate fi fie materială (identitatea numerică resemnificată ontologic), fie formală (identitate "idem"), fie și materială și formală (identitate "ipse"). Accepția ontologică a identității va fi pusă în

Problema identitatii la Aristotel

evidență în *Metafizica*: "[...] alteritatea și identitatea pot fi întrebuițate ca predicate numai despre lucrurile existente [...]"[5]. În plus, aflăm că identitatea este înțeleasă ca un predicat. Desigur, este posibilă și o altă interpretare, anume, că numai ca predicat, deci ca identitate materială și formală ("în sine"), identitatea poate fi înțeleasă ontologic, ea purtând asupra lucrurilor individuale. Dar, așa cum prima interpretare ne conduce la a înțelege identitatea *idem*, existentă între două obiecte ce nu diferă prin nimic în ce privește forma lor, ca pe un predicat, real ce-i drept, dar totuși un predicat și nu o relație, cum ar fi fost normal, tot astfel, a doua interpretare ne dă posibilitatea să înțelegem identitatea și altfel decât un predicat, pentru cazurile în care ea se dovedește a fi o relație, dar nu ne mai permite să considerăm că aceste cazuri ar avea o relevanță ontologică. Dacă vom rămâne la această interpretare, va trebui să considerăm și exemplele lui Aristotel în acest fel. Pentru el, cum am văzut, o asemenea identitate relațională a formei poate fi stabilită la nivelul obiectelor matematice. Atunci, trebuie să considerăm că Aristotel nu acordă realitate deplină obiectelor matematice, căci altfel ar trebui să renunțăm la interpretarea pe care o avem în vedere.

Pentru a rezuma, vom considera că principala distincție ce ne poate servi la clasificarea tipurilor de identitate în concepția lui Aristotel este cea între identitatea formală și cea materială. Identitatea numerică, cu cele trei sensuri ale sale, este o identitate materială, pentru că lucrul desemnat, fie de două nume sinonime ori un nume și o definiție, fie de un nume și o descripție cuprinzând ceva propriu, fie de un nume și o descripție pe baza unui accident, își păstrează aceeași materie (una, după număr). Totuși, identitatea nu este a lucrului, în acest caz, ci a celor două relate lingvistice care, ambele, trimit la același lucru[6].

Identitatea definiției, a speciei sau a genului, este o identitate formală. Acest tip de identitate exclude identitatea numerică, materială, astfel încât, chiar dacă este vorba de o identitate a definiției, aceasta nu mai trebuie concepută ca mai înainte, când un același lucru era desemnat fie prin numele său, fie printr-o definiție, ci vom avea acum două lucruri, deci o diferență numerică, care însă au aceeași definiție, specie sau gen. Din nou ne putem pune problema: "Despre ce anume afirmăm identitatea, despre forma celor două lucruri, sau despre lucrurile însele?" Dacă este să ne luăm după Aristotel, ar trebui să considerăm că lucrurile sunt identice, dar considerate ca obiecte ideale, și nu ca indivizi, sau nume.

În fine, identitatea "în sine", formală și materială totodată, a unui lucru cu sine însuși, reprezintă cea mai puternică formă de identitate, ea putând fi atribuită ca un predicat unui individual real. În privința ei Aristotel precizează:

Căci identic în sine se zice despre lucrurile a căror materie e una, fie ca specie, fie ca număr, cât și despre acelea a căror substanță este una. De aici reiese limpede ca identitatea e un fel de unitate, o unitate de existență a unei pluralități sau aceea care rezultă din considerarea mai multor lucruri ca unul, ca atunci când spunem că un lucru e identic cu sine, caz în care același lucru e socotit ca două lucruri (identice).[7]

În această precizare întâlnim o încercare de definire a identității. Aceasta ar fi "o unitate de existență a unei pluralități". Deși nici aceasta nu este o definiție propriu-zisă, totuși, legarea identității de ideea de unitate este semnificativă pentru felul în care înțelege Aristotel identitatea.

Interesantă este însă și observația că un lucru este determinat ca fiind identic cu sine, nu printr-un predicat al identității afirmat despre el, ci prin considerarea sa ca două lucruri aflate în relație de identitate. Dacă am socoti așa însă, nu ar mai rămâne nici un lucru despre care identitatea să poată fi predicată. Interpretarea anterioară a pasajului din *Metafizica*, X, 3, 1054b va trebui să fie modificată din nou. Pentru aceasta trebuie să ne reamintim că pe listele lui Aristotel relația însăși apare ca o categorie, aceasta pentru că ea poate fi predicată despre altceva. Putem spune de pildă că: **Identitatea este o relație**. Prin aceasta vom spune că identitatea este la rândul ei un predicat, aflat în coloana relațiilor. Deci, în orice situație este întrebuițată identitatea, ea este un predicat. Totuși, și aici apar anumite probleme, căci dacă ținem cont de distincția între predicția omonimă și cea sinonimă, identitatea nu va putea fi predicată în mod sinonim decât despre alte relații, ceea ce poate să pară destul de curios. Se pare, deci, că trebuie să abandonăm aceste considerații. Deși nu am reușit să clarificăm prea bine diferitele afirmații ale lui Aristotel privitoare la identitate, am deosebit totuși, între diferitele încercări de a caracteriza acest concept, procedarea prin condiții necesare și suficiente de cea prin definiție. Vom întâlni în *Topica*, o serie de afirmații ce ne conduc la ideea că Aristotel va încerca să caracterizeze identitatea și într-o manieră diferită de cele amintite mai înainte, anume prin evidentierea unor criterii pe baza cărora să putem stabili identitatea. Astfel:

Problema identitatii la Aristotel

În ce măsură două lucruri sunt identice sau diferite, în sensul principal arătat mai înainte al cuvântului "identice" (identice în sensul principal este unul sub raport numeric), vom cerceta servindu-ne de termenii derivați, de termenii înrudiți și de termenii opuși. [...] De asemenea trebuie să cercetăm identitatea în lumina lucrurilor care tind să producă sau să distrugă lucrurile în discuție în lumina nașterilor și distrugerilor, și, în genere, în lumina a tot ce este într-un raport identic cu amândoi termenii. [...] De asemenea, trebuie să cercetăm dacă, unul din termeni fiind identic cu un al treilea, este și al doilea identic cu al treilea. Dar dacă nu sunt identici amândoi cu un al treilea, evident că nici ei nu sunt identici unul cu altul.

Mai departe, trebuie să cercetăm accidentele acestor doi termeni, precum și lucrurile ale căror accidente sunt cei doi termeni. Căci accidentele unui lucru trebuie să fie și accidentele celuilalt. [...]

În genere, trebuie să cercetăm dacă se ivește vreun dezacord între atributele enunțate într-un fel oarecare despre cei doi termeni și între lucrurile despre care sunt enunțate cele două atribute. Căci orice atribut enunțat despre unul trebuie să fie enunțat și despre celălalt, iar lucrul despre care este enunțat un atribut trebuie să primească și celălalt atribut. [8]

În acest fragment, printre cele enunțate drept criterii ale identității, vom regăsi unele proprietăți fundamentale ale identității. Căci, dacă reflexivitatea^[9] și simetria identității sunt lăsate deoparte, fiind probabil socotite triviale, tranzitivitatea este formulată ca o condiție esențială. Ultimul paragraf citat reprezintă o formulare aristotelică a principiului leibnizian al identității indiscernabililor, potrivit căruia dacă toate atributele sau proprietățile unui lucru aparțin și celuilalt lucru, atunci cele două lucruri sunt identice. Ceea ce se poate vedea în textul lui Aristotel este că atât varianta ontologică a principiului, cât și cea logică, sunt tratate aici oarecum nediferențiat.

Concluzia pe care o putem trage în urma acestei analize sumare este că, în lipsa unei cercetări aplicate a conceptului de identitate, nu putem reconstrui cu exactitate intenția autorului. În ceea ce privește principiul identității, situația este și mai problematică. Locul în care unii exegeți au considerat că principiul identității este formulat este următorul:

Căci tot ce este adevăr trebuie să fie în toate privințele de acord cu sine. [10]

Nu este însă clar dacă acest acord cu sine reprezintă o identitate, sau nu, și tot astfel nu este clar dacă acest acord cu sine este al propozițiilor adevărate, al termenilor adevărați, ori al stărilor de fapt sau lucrurilor adevărate.

Pentru a clarifica toate aceste probleme pe care referințele aristotelice la ceea ce am numit "problema identității" le ridică, vom încerca în continuare să cercetăm câteva texte în cadrul cărora identitatea este folosită, ca un concept, în cursul unor expuneri sau al unei argumentări.

2

În *Categorii*, Aristotel vorbește despre deosebirea dintre substanță și accident pe baza faptului că substanța poate rămâne identică, deși prin propria ei schimbare primește predicate contrarii (atâta timp cât unul dintre contrarii nu îi este un predicat constitutiv), în timp ce accidentele nu pot face același lucru. Propozițiile și opiniile, deși rămân identice (eventual ca formă) pot primi ca predicate contrarii adevărul și falsul, o aceeași propoziție putând fi adevărată sau falsă în funcție de starea de fapt exterioară pe care o descrie, dar ea va schimba contrariile nu datorită unei schimbări interne, ci datorită uneia din exterior. El scrie:

Cel mai caracteristic semn distinctiv al substanței pare să fie că, deși numeric este una și aceeași, totuși primește calități contrarii. [11]

Aici vedem cum identitatea substanței este folosită de Aristotel, împreună cu capacitatea acesteia de a primi contrarii, pentru a o distinge de toate celelalte categorii.

În *Despre Interpretare*, discutând despre contrarietatea judecăților, Aristotel dă printre exemple cazul unei judecăți nedefinite "bunul este bun", spunând că aceasta, "dacă subiectul este luat în sens universal, este echivalentă cu judecata că ceea ce este bun este bun, și aceasta este identică cu judecata că orice bun este bun." [12]. Prin aceasta se arată că, în cazul judecăților nedefinite care afirmă identitatea, acestea pot fi

Problema identitatii la Aristotel

formulate și ca judecăți universale afirmative. Pentru exemplul considerat, o judecată contrarie ar fi "bunul nu este bun", sau pentru judecata universală afirmativă: "nici un bun nu este bun". Totuși, Aristotel nu afirmă despre aceste judecăți că ar fi auto-contradictorii, cum s-ar părea, ceea ce înseamnă că, fie judecățile ale căror contrarii sunt nu exprimă de fapt o identitate, fie este vorba, la judecățile menționate, de o identitate mai slabă, a cărei negații într-o judecată nu face ca judecata respectivă să devină auto-contradictorie. Să încercăm să corelăm acest pasaj cu formularea aristotelică a principiului contradicției. Varianta ontologică a principiului este: "*nu e cu puțință ca același lucru să fie și să nu fie într-unul și același timp*"[13]; o variantă logică este dată de Aristotel în continuare: "*propoziții contradictorii despre același subiect nu pot fi adevărate*"[14]. Să observăm că, potrivit principiului, nu suntem nevoiți să spunem că o judecată de felul "nici un bun nu este bun" ar fi auto-contradictorie, ci doar că nu este posibil ca judecata "orice bun este bun" și contradictoria sa, "nu orice bun este bun", să fie adevărate în același timp. Principiul lui Aristotel are totuși și o variantă lingvistică, potrivit căreia un cuvânt nu poate avea două sensuri care să se excludă reciproc. Dacă luăm în considerare și această variantă am putea spune că, într-o interpretare a judecății "bunul nu este bun" potrivit căreia să înțelegem că prin această judecată se afirmă că ceea ce este numit prin termenul "bun" poate totodată să nu fie numit astfel, într-o asemenea interpretare deci, judecata respectivă este susceptibilă de a fi considerată auto-contradictorie. Însă se pare că nu acesta este sensul în care a formulat-o Aristotel. Există totuși o legătură intuitivă între acest principiu al contradicției și identitate ori între acest principiu și principiul identității, așa cum se consideră că este prefigurat în *Analitica primă*[15]. Să cercetăm încă o dată formularea ontologică a principiului contradicției. Putem lesne observa că este esențial pentru imposibilitatea de a fi și a nu fi în același timp ca lucrul despre care s-ar afirma aceasta (că este și nu este în același timp) să fie același, sau identic. Într-un fel, deci, principiul contradicției se întemeiază pe ideea de identitate. Am putea dezvolta această considerație cercetând în continuare modul în care Aristotel discută despre argumentarea acestui principiu. Propriu-zis, el nu ne oferă o argumentare pentru principiul în cauză, spunând că acest lucru este imposibil datorită faptului că acesta ar trebui să fie mai întâi acceptat pentru a se formula o argumentare în favoarea sa. În schimb, el ne prezintă posibile contraargumente la afirmația contrară, că acest principiu nu ar fi valabil, spunând că:

[...] pe acela care afirmă ca adevărate două propoziții opuse contradictorii, ca să-i arătăm că este în eroare, trebuie să-l facem să admită ca adevărată o propoziție care să fie identică cu principiul că același lucru nu poate să fie și totodată să nu fie în unul și același timp, dar care, ca formă totuși să nu pară identică cu principiul de care ne ocupăm.[16]

Deci, la nivel metatextual, susținătorul tezei că principiul contradicției nu este valabil, ar trebui să fie, la rândul său, în acord cu teza sa, adică să-și formuleze teza în așa fel încât ea să nege principiul respectiv, dar în același timp să-l și afirme. Esențial pentru această formulare este faptul că acordul și dezacordul tezei opuse principiului aristotelic cu respectivul principiu sunt determinate printr-o relație de identitate, respectiv non-identitate. Ar trebui, pentru a clarifica această interpretare, să determinăm exact, dintre tipurile de identitate deosebite de Aristotel, care anume trebuie considerat pentru a face, atât formularea principiului, cât și contraargumentul la posibila sa respingere, viabile. Pentru prima situație, cea a formulării ontologice a principiului contradicției, este clar că numai un lucru identic cu sine, formal și material deopotrivă, este cel care nu poate să fie și să nu fie, în același timp. A doua situație nu va fi tratată acum.

Identitatea va mai fi folosită de către Aristotel și în *Analitica primă* (I, 28, 44a-45a și 29) în formularea regulilor pentru găsirea termenului mediu în silogismele categorice. Un exemplu poate fi semnificativ. Dacă vrem să atribuim un predicat unui subiect într-o propoziție particulară afirmativă, va trebui să căutăm un antecedent al subiectului și un antecedent al predicatului care să fie identici între ei. Pentru a spune, de pildă, că "unele animale sunt raționale", va trebui să căutăm un antecedent pentru "animal" care să fie identic cu antecedentul pentru "rațional". Vom găsi astfel că "om" este un asemenea antecedent, și putem formula un silogism de figura a treia[17] în care "om" să devină termenul mediu:

Orice om este rațional.

Orice om este animal.

Problema identitatii la Aristotel

Unele animale sunt raționale.

Pentru acest exemplu, identitatea dintre antecedentul subiectului și antecedentul predicatului este o identitate numerică asemănătoare celei prin sinonimie, dar totală, ('om'='om') sau o identitate a formei, oricum nu o identitate în sine, căci avem în vedere doi termeni într-o judecată și nu două lucruri. Ne putem însă întreba dacă situația s-ar păstra pentru cazul unei identități ceva mai slabe, cum ar fi de pildă identitatea generică. În acest caz, ar trebui să putem considera o dovadă a judecății "unele animale sunt raționale", considerând că "om" și "cal" sunt termeni identici în sens generic, următorul silogism:

Orice om este rațional.

Orice cal este animal.

Unele animale sunt raționale.

Or, așa ceva nu este posibil, căci atunci, pe aceeași schemă, ar trebui să putem formula corect, de pildă, și silogismul:

Orice om este rațional.

Orice cal este patruped.

Unele patrupede sunt raționale.

Concluzia acestuia este însă falsă. Deci, sensul în care este folosită identitatea în cadrul acestei expuneri nu este cel de identitate generică. Nu pare să fie nici cel de identitate specifică măcar, dar argumentarea acestei idei nu va fi făcută aici.

În *Analitica secundă*, unul dintre cele mai interesante locuri în care identitatea este folosită la nivelul argumentării este următorul[18]:

Considerând chestiunea în acest fel, vedem că, întrucât numărul concluziilor este infinit, principiile nu pot fi identice, sau limitate în număr. Dacă, pe de altă parte, identitatea principiilor este luată în alt sens, și se zice, de exemplu, «acestea sunt principiile geometriei, acestea principiile calculului, acestea apoi ale medicinei»; oare constatarea aceasta înseamnă altceva decât că toate științele au principii diferite? A le numi identice pentru că sunt identice cu sine este absurd, întrucât orice poate fi identificat cu orice, în acest sens de identitate.[19]

Capitolul avut în vedere este dedicat ideii că științele diferite trebuie să aibe principii diferite. În locul citat, distincția între identitatea de sine (*ipse*) și identitatea cu altul (*idem*) este folosită pentru a respinge argumentarea sofistică potrivit căreia, dacă principiile diferitelor științe sunt, fiecare în parte, identice cu sine, atunci ele trebuie să fie identice și între ele, reducându-se eventual la un singur "Principiu". Schema generală a acestui argument bazat pe confuzia a două sensuri diferite ale identității pe care Aristotel, cum am văzut, le deosebește, este dată în *Respingerile sofistice*:

[...] dacă orice lucru este identic cu sine, și se deosebește de toate celelalte, atunci [dând un singur răspuns la o chestiune dublă] vom fi nevoiți să spunem că mai multe lucruri sunt aceleași nu cu altele, ci cu ele însele, și că sunt diferite de ele însele, deci că aceleași lucruri sunt totodată aceleași cu ele însele și diferite de ele însele.[20]

Sensul acestei formulări nu este că un lucru, dacă este considerat ca identic cu sine, atunci va fi considerat și identic cu toate celelalte lucruri, ci că trecerea de la identitatea *ipse* la cea *idem*, odată făcută (în mod abuziv), poate fi făcută în mod nedeterminat, pînă la a afirma că lucrul respectiv este identic cu toate celelalte lucruri, deci este și nu este identic cu sine în același timp, ceea ce ar fi o contradicție[21]. În ceea ce privește posibilitatea unei identități între principiile diferitelor științe, Aristotel o introduce prin folosirea ideii de **identitate prin analogie** — un tip foarte slab de identitate, a cărui deosebire de relația de asemănare nu este foarte clară.

Ultimul exemplu pe care îl vom lua aici, ceea ce nu înseamnă că am epuizat locurile în care folosirea identității la nivelul argumentării sau expunerii este evidentă, este din *Fizica*. Aristotel discută aici despre

Problema identitatii la Aristotel

timp: acesta apare ca intuiție mentală numai acolo unde poate fi constatată mișcarea; un moment în timp este identic cu sine datorită unui substrat comun, dar este totodată și ne-identic (în definiție) datorită succesiunii continue pe care o datorează mișcării. El spune, în continuare:

Astfel, când percepem un 'acum' care nu este nici înainte sau după într-o mișcare, nici ca o identitate, ci în relație cu un 'înainte' și un 'după', atunci nu gândim că s-a scurs nici un timp, căci nu a existat nici un fel de mișcare.[22]

Determinarea relației dintre identitate și timp la Aristotel, determinare pentru care acest fragment ar putea fi deosebit de important, rămâne o problemă deschisă în continuare.

Putem încheia cu observația că, într-o oarecare măsură, scopul acestui text de a evidenția legătura dintre felul în care Aristotel se raportează explicit la conceptul de identitate și felul în care îl folosește în diferitele sale texte, a fost atins. Deși evidențierea acestei legături s-a făcut mai degrabă într-o manieră problematizantă și nu într-una argumentativă, deși o serie de probleme legate de utilizarea conceptului de identitate de către Aristotel au fost lăsate în suspensie, iar unele dintre ele nu au fost nici măcar menționate, deși nici chiar felul în care autorul a înțeles identitatea nu poate fi exprimat cu rigoarea caracteristică unor anumite orientări ale filosofiei actuale, legătura avută în vedere este intuitiv observabilă. O aplecare atentă asupra ei pare să fie o sarcină de viitor.

Desigur, ar fi fost posibile și alte abordări pentru relevanța aristotelică a problemei identității. Conexiunile istorice ale conceptului de identitate, așa cum apare el la Aristotel ar putea face obiectul unei lucrări separate, ce ar trebui să cuprindă referințe atât la predecesorii săi[23], cât și la unii continuatori[24]. Conexiunile sistematice ale aceluiași concept cu probleme cum ar fi: individuația, existența, identitatea personală (înțelese așa cum apar ele în cadrul operei aristotelice), ar putea face, la rândul lor, obiectul unei lucrări separate. În ceea ce ne privește, am ales această modalitate discursivă considerând că ea poate lăsa loc unor interpretări originale fără riscul unei prea mari îndepărtări de opera gânditorului grec.

NOTE

[1] **Aristotel**, *Topica*, II, 7 (trad. G. Ștefanov).

[2] *Idem* (trad. G. Ștefanov).

[3] *Vezi: Aristotel, Metafizica*, V, 9 pentru varianta identității numerice numită "identitate prin accident".

[4] **Aristotel**, *Metafizica*, X, 3, 1054 a–b.

[5] *Ibid.*, X, 3, 1054 b.

[6] *Observație: în cazul identității numerice accidentale, cele două noțiuni sunt identice, dar nu în genere, ci cu referire la un lucru individual pe care ambele îl determina (vezi: Metafizica, V, 9).*

[7] **Aristotel**, *Metafizica*, V, 9.

[8] **Aristotel**, *Topica*, VII, 1, 152a–b.

[9] *Observație: unii autori au indicat Analitica primă, II, 22, 68a pentru o posibilă formulare a condiției/proprietății reflexivității; o altă trimitere posibilă poate fi: Respingerile sofistice, 30, 181b.*

[10] **Aristotel**, *Analitica primă*, I, 32, 47a.

[11] **Aristotel**, *Categoriile*, V, 4a.

[12] **Aristotel**, *Despre Interpretare*, XIV, 24 a, b.

[13] **Aristotel**, *Metafizica*, XI (K), 5, 1062a.

[14] *Idem*.

[15] *Vezi nota 10.*

[16] **Aristotel**, *Metafizica*, XI (K), 5, 1062a

[17] *Respectiv, un silogism de tipul DARAPTI.*

Problema identitatii la Aristotel

[18] Vezi și **Aristotel**, *Analitica secundă*, I, 11, 77a; I, 22, 83a; I, 24; II, 13, 97a; II, 15; II, 17, locuri ce nu au fost tratate în acest articol.

[19] **Aristotel**, *Analitica secundă*, I, 32.

[20] **Aristotel**, *Respingerile sofistice*, 30, 181b, sublinierea noastră (Gh. Ș.).

[21] Observație: în *Analitica secundă*, la I, 33, 89a, diferitele sensuri ale identității vor fi folosite pentru a se argumenta în favoarea diferenței dintre știință și opinie: obiectul lor este într-un sens identic, într-un alt sens nu este identic — la fel este obiectul unei opinii false și cel al unei opinii adevărate; este identic numeric, sau material, dar nu este identic în esență (exemplu: diagonala este comensurabilă/incomensurabilă); poate fi comparat acest loc cu *Metafizica*, III, 4, 999b, unde ni se spune că orice lucru poate fi cunoscut numai în măsura în care are o anumită unitate și identitate și anumite atribute îi aparțin în mod universal.

[22] **Aristotel**, *Fizica*, IV, 11.

[23] Vezi: **Heraclit**: "toate sunt identice și în același timp neidentice" (*Vorsokrat.*, 12, B, 57, 88), **Platon**, το ταυτων și το ητερον fiind concepte fundamentale în *Theaitetos*, 185a, 186a, *Parmenide* 139d.

[24] Vezi: **Petrus Hispanus** (în **Prantl**, *Geschichte der Logik*, III, 53), **Toma**: "*Ibi possumus identitatem dicere, ubi differentia non invenitur*" (v: *Phys.* 230) și distincția: "*identitas absoluta/vs./identitas naturae; realis*", **Duns Scotus**: "*Voco [...] identitatem formalem, ubi illud, quod sic dicitur idem, includ illud, cui sic est idem, in ratione sua, formali*" — se poate vedea și disputa sa cu **Ockam**, în privința tipurilor de non-identitate, **Goclenius**: identitatea este "*convenientia unius entis cum alio orta ex unitate alicuius tertii*" și distincția: "*identitas realis/vs./identitas rationis*" (*Lex. philos.* 212), **Micraelius**: "*Identitas est convenientia in aliquo, quando nempe res vel ad se ipsam refertur, vel ad aliam.*" — pentru el există: "*identitas rationis/realis, primaria/secundaria, ordinaria/extraordinaria, intrinseca/extrinseca, numerica/specifica/causalis subiectiva/generica*" (*Lex. philos.* 510).